

*Το απομνημόνευμα ως αυτοπρόσωπη αφήγηση:
Τα κείμενα του Μοραΐτη Γιουσούφ Μπέη
και του Καμπουτλή Βασφή Εφέντη*

Μέχρι πρόσφατα υπήρχε η πεποίθηση ότι τα αυτοβιογραφικά κείμενα απουσίαζαν από την οθωμανική και γενικώς την ισλαμική μεσαιωνική προνεωτερική γραμματεία.¹ Η πεποίθηση αυτή συνδυαζόταν με την εδραιωμένη μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες άποψη ότι, σε αντίθεση με την Ευρώπη της πρώιμης νεότερης περιόδου, στην ισλαμική κουλτούρα απουσίαζε η έννοια της ατομικότητας ως προϋπόθεση για την ενδοσκόπηση και αποτύπωση στο γραπτό των σκέψεων και των αισθημάτων των ανθρώπων.² Σύμφωνα με την άποψη αυτή, στις ισλαμικές όπως και σε όλες τις «προνεωτερικές» κοινωνίες κυριαρχούσε η συλλογική ταυτότητα, δεν εκφράζονταν συναισθήματα του συγγραφέα στις γραμματειακές πηγές και, κυρίως, απουσίαζε η έννοια της ενδοσκόπησης και του αναστοχασμού. Η έμφαση στην ανάδυση της ατομικότητας και του υποκειμένου ως χαρακτηριστικού της πρώιμης νεότερης Ευρώπης προέρχεται από το έργο του Γιάκομπ Μπούρκχαρντ (Jacob Burckhardt), στην προσπάθειά του να αντιδιαστείλει την Αναγέννηση με τον Μεσαίωνα, και έχει δεχτεί αρκετή κριτική την τελευταία εικοσαετία.

* Αναπληρώτρια καθηγήτρια, Ιόνιο Πανεπιστήμιο.

** Ερευνητής Α', Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών/ΙΤΕ.

1. Στις σημειώσεις, για λόγους χρηστικών, ακολουθούνται οι εξής τρεις συντομογραφίες: Schmidt (αντί για: Jan Schmidt, *The Joys of Philology: Studies in Ottoman Literature, History and Orientalism, 1500-1923*, τ. 1, Κωνσταντινούπολη 2002, σ. 165-286)· Κοçyiğit (αντί για: Ömer Koçyiğit, *Kabudlu Mustafa Vasfi Efendi: Tenvârih [Analysis - Text - Maps - Index - Facsimile]*, Χάρβαρντ 2016)· Yusuf Beyal-Moravi (για το χειρόγραφο του Μιρ Γιουσούφ Μοραβί, της βιβλιοθήκης Beyazit· βλ. εδώ, σημ. 11 και 13).
2. Dwight Reynolds (επιμ.), *Interpreting the Self: Autobiography in the Arabic Literary Tradition*, Μπέρκλεϊ 2001.

Όσον αφορά την οθωμανική γραμματεία, η συζήτηση ξεκίνησε ουσιαστικά με την παρουσίαση το 1989 από τον Τζεμάλ Καφαντάρ (Cemal Kafadar) ενός ημερολογίου του δεύτερου μισού του 17ου αιώνα, γραμμένου από έναν δερβίση της Κωνσταντινούπολης.³ Όπως κατέδειξε ο Καφαντάρ, μπορούμε πράγματι να ανιχνεύσουμε την ανάδυση ενός «νεωτερικού εγώ» σε οθωμανικά κείμενα. Το άρθρο έδωσε το έναυσμα για την ενασχόληση με τις πρωτοπρόσωπες αφηγήσεις, και η αναδίφηση στους καταλόγους βιβλιοθηκών, εντός και εκτός Τουρκίας, έφερε στην επιφάνεια αυτοτελή κείμενα, καθώς και άλλα λογοτεχνικά είδη στα οποία ο συντάκτης αποτυπώνει προσωπικά βιώματα, σκέψεις, συναισθήματα.⁴ Πρόκειται για τα σημειωματάρια (μετζμουά), με συγγραφείς κυρίως χαμηλόβαθμους γραφειοκράτες, στρατιωτικούς και σείχηδες, εισαγωγές σε κείμενα διαφόρων λογοτεχνικών ειδών, π.χ. βιογραφικά λεξικά, αγιογραφίες και χρονικά, αλλά και ταξιδιωτικά κείμενα.⁵ Ας σημειωθεί ότι τόσο ο Καφαντάρ όσο και άλλοι ερευνητές κάνουν ειδική μνεία στα κείμενα που έγραψαν Οθωμανοί στρατιωτικοί και στα οποία περιέγραφαν τις εμπειρίες τους κατά τη διάρκεια της αιχμαλωσίας τους. Η πιο γνωστή τέτοια περίπτωση, η αφήγηση του Οσμάν Αγά από το Τεμεσβάρ, γραμμένη στις αρχές του 18ου αιώνα, χαρακτηρίστηκε ήδη το 1954 από τον εκδότη της ως το πρώτο γνωστό απομνημόνευμα στην οθωμανική λογοτεχνία.⁶

3. Βλ. σχετικά, Cemal Kafadar, «Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth-Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature», *Studia Islamica*, τ. 69 (1989), σ. 121-150· Suraiya Faroqhi, *Κουλτούρα και καθημερινή ζωή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία*, μτφρ. Κατερίνα Παπακωνσταντίνου, Αθήνα 2000, σ. 250-261· Derin Terzioğlu, «Autobiography in Fragments: Reading Ottoman Personal Miscellanies in the Early Modern Era», στο: Olcay Akyıldız – Halim Kara – Börte Sagaster (επιμ.), *Autobiographical Themes in Turkish Literature: Theoretical and Comparative Perspectives*, Βίρτσμπουργκ 2007, σ. 83-100· Rauf Elger – Yavuz Köse (επιμ.), *Many Ways of Speaking about the Self. Middle Eastern Ego-Documents in Arabic, Persian, and Turkish (14th-20th Century)*, Βισμπάντεν 2010.

4. Πβ. την επισκόπηση του Jan Schmidt, «First-Person Narratives in Ottoman Miscellaneous Manuscripts», στο: Elger – Köse, *Many Ways of Speaking about the Self* (σημ. 3), σ. 162.

5. Ενδεικτικά αυτή η προσέγγιση κυριάρχησε τις τελευταίες δεκαετίες στη μελέτη του έργου του Εβλιγιά Τσελεμπή. Βλ. Robert Dankoff, *An Ottoman Mentality. The World of Evliya Çelebi*, Λέιντεν 2004.

6. Kafadar, «Self and Others» (σημ. 3), σ. 125. Ο Οσμάν Αγά από το Τεμεσβάρ αιχμαλωτίστηκε από τους Αυστριακούς στον πόλεμο του 1685-1718. Το κείμενο που έγραψε δημοσιεύτηκε αρχικά από τον Kreutel το 1954 και στη συνέχεια επανεκδόθηκε στα γερμανικά, γαλλικά και τουρκικά. Βλ. Richard F. Kreutel – Otto Spies, *Der Gefangene der Giauren. Die*

Στη συνέχεια θα αναφερθούμε σε δύο πρωτοπρόσωπες αφηγήσεις. Πρόκειται για τα κείμενα του Γιουσούφ Μπέη⁷ και του Καμπουτλή Βασφή Εφέντη,⁸ τα οποία συγχρόνως αποτελούν, εξ όσων γνωρίζουμε, σχεδόν τις μοναδικές πρωτοπρόσωπες μαρτυρίες Οθωμανών που με κάποιον τρόπο έδρασαν στο πλαίσιο της Ελληνικής Επανάστασης.⁹ Το κείμενο του Γιουσούφ Μπέη εντάσσεται στην υποκατηγορία των απομνημονευμάτων, τις αναμνήσεις-memoirs, στις οποίες ο συγγραφέας παραθέτει γεγονότα που αναφέρονται σε συγκεκριμένη φάση της ζωής του,¹⁰ ενώ του Καμπουτλή Βασφή Εφέντι έχει τον χαρακτηριστήρα απομνημονεύματος.

Η αφήγηση του Γιουσούφ Μοραβί

Το κείμενο εκδόθηκε πολύ πρόσφατα (Δεκέμβριος 2019) από το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών σε μετάφραση των συγγραφέων του παρόντος. Σώζεται σε τρία χειρόγραφα, ένα σε βιβλιοθήκη της Γερμανίας και δύο σε βιβλιοθήκες της

abenteuerlichen Schicksale des Dolmetschers Osman Aga aus Temeswar von ihm selbst erzählt, Γκρας 1962· Osman Agha de Temechvar, *Prisonnier des infidèles. Un soldat ottoman dans l'Empire des Habsbourg*, επιμ. Frédéric Hitzel, Παρίσι 1998.

7. Βλ. Sophia Laiou, «The Greek Revolution in the Morea according to the Description of an Ottoman Official», στο: Petros Pizaniias (επιμ.), *The Greek Revolution of 1821: A European Event*, Κωνσταντινούπολη 2011, σ. 241-255· John C. Alexander (Alexandropoulos), «Yusuf bey al-Moravi on the Siege and Capture of Tripolitsa in 1821», στο: Κώστας Λάππας – Αντώβης Αναστασόπουλος – Ηλίας Κολοβός (επιμ.), *Μνήμη Πηνελόπης Στάθη. Μελέτες ιστορίας και φιλολογίας*, Ηράκλειο 2010, σ. 139-155.

8. Schmidt, σ. 165-286. Το κείμενο του Βασφή δημοσιεύτηκε πρόσφατα και σε μεταγραφή από τον Ömer Κοçyiğit· βλ. Κοçyiğit. Πβ. και Tolga Esmer, «The Confessions of an Ottoman "Irregular": Self-Representation and Ottoman Interpretive Communities in the Nineteenth Century», *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies*, τ. 44 (2014), σ. 313-340.

9. Ένα τρίτο τέτοιο κείμενο είναι το υπόμνημα του Βαχίτ πασά, επικεφαλής των στρατευμάτων που διέπραξαν τη σφαγή της Χίου: Fahri Maden – Mustafa Eğilmez (επιμ.), *Vahid Paşa'nın Hayatı: Sakız Vakası*, Κωνσταντινούπολη 2013· *Απομνημονεύματα πολιτικά του Βαχίτ πασά, πρέσβως εν Παρισίοις τω 1802, ρεϊζ εφέντη τω 1808, και τοποτηρητού της Χίου τω 1822, εξ ανεκδότου Τουρκικού ιδιοχειρογράφου ελευθέρως μεταφρασθέντα και σημειώσεσι συνοδευθέντα υπό Δ.Ε.Δ. [ανιήλογλου]*, Ερμούπολη 1861 (ανατύπωση: Αθήνα 1974) [=Νίκος Μίσης (επιμ.), *Τα συμβάντα στη Χίο το 1822, από το χέρι του Βαχίτ πασά*, Χίος 2007]. Για τον Βαχίτ πασά, πβ. Γιάννης Σπυρόπουλος, *Οθωμανική διοίκηση και κοινωνία στην προεπαναστατική δυτική Κρήτη: αρχειακές μαρτυρίες (1817-1819)*, επιμ. Ασπασία Παπαδάκη, Ρέθυμνο 2015, σ. 12-25.

10. Reynolds (επιμ.), *Interpreting the Self* (σημ. 2), σ. 10.

Τουρκίας.¹¹ Και στις τρεις περιπτώσεις το κείμενο τελειώνει απότομα, στο ίδιο σημείο. Από τα τρία αντίγραφα, δύο φέρουν τίτλο: ένα επιγράφεται «Ιστορία του Μοριά» (Tarih-i Mora) και το άλλο «Σύντομη Ιστορία για τα γεγονότα του Μοριά» (Mora vak'asina dâ'ir târihçe). Ο δεύτερος τίτλος, που αντανακλά και το περιεχόμενο του χειρογράφου, πιθανόν να δόθηκε από τον αντιγραφέα.

Στοιχεία της ταυτότητας του συγγραφέα δίνονται από τον ίδιο στην αρχή της αφήγησής του. Πρόκειται για τον Μιρ Γιουσούφ Μοραβί (Μοραϊτή), γιο του Αχμέτ πασά και στρατιωτικό αξιωματούχο (σιλαχσόρ) που υπαγόταν στην Υψηλή Πύλη. Σύμφωνα με τον ίδιο, την περίοδο που ξεσπούσε η Επανάσταση βρισκόταν στην Πελοπόννησο για να εισπράξει φορολογικά έσοδα που δικαιούνταν. Καταγόταν από το Ναύπλιο, όπου βρέθηκε κατά την έναρξη των εχθροπραξιών και εγκλωβίστηκε σε αυτό, όταν ξεκίνησε η πολιορκία του κάστρου στα μέσα Μαΐου του 1821. Οι πληροφορίες που δίνει ο συγγραφέας για τον εαυτό του συμπληρώνονται από τον Φωτάκο, ο οποίος αναφέρει ότι τον Νοέμβριο του 1820 είχε γνωρίσει στο Ναύπλιο τον Γιουσούφ Μπέη. Προσθέτει ότι η μητέρα τού Μιρ Γιουσούφ ήταν χριστιανή και είχε αιχμαλωτιστεί από τον πατέρα του, τον Αχμέτ πασά Σαλλάμπας, όταν αυτός υπηρετούσε ως βαλής του Μοριά το 1786-1787 (ή 1789).¹² Η μητέρα του συγγραφέα, λοιπόν, ζούσε στο Ναύπλιο και ο Φωτάκος την είχε συναντήσει. Σε κάθε περίπτωση, τον χειμώνα

11. Τα χειρόγραφα είναι τα εξής: α) στη Staatsbibliothek Marburg της Γερμανίας (Hs. or. oc. 1061), 47 αριθμημένα φύλλα και τον τίτλο «Tarih-i Mora» η ψηφιακή έκδοσή του είναι προσιτή στην ιστοσελίδα της Staatsbibliothek zu Berlin. Preussischer Kulturbesitz (digital.staatsbibliothek-berlin.de) και φέρει τον ταξινόμικό αριθμό 145 or. 1061, β) στη βιβλιοθήκη Millet Kütüphanesi της Κωνσταντινούπολης (Ali Emiri Ef. 564), με 40 φύλλα και τίτλο «Mora vak'asina dâ'ir târihçe» (TTY 279, αρ. 159) και γ) στη βιβλιοθήκη Beyazit Devlet Kütüphanesi της Κωνσταντινούπολης (Veliyüddin Efendi 3437), με 44 φύλλα (4-47), συλλογή Ahmet Cevdet Paşa: το χειρόγραφο δεν φέρει τίτλο. Το κείμενο έχει μεταγραφεί ως μεταπτυχιακή εργασία από τον Ahmet Aydın, ο οποίος στηρίχτηκε στα δύο χειρόγραφα της Κωνσταντινούπολης: Ahmet Aydın, *Mir Yüsuf Târihi (Metin ve Tahlil)*, δημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Marmara, Κωνσταντινούπολη 2002. Βλ. και Σοφία Λαΐου – Μαρίνος Σαρηγιάννης, *Οθωμανικές αφηγήσεις για την Ελληνική Επανάσταση. Από τον Γιουσούφ Μπέη στον Αχμέτ Τζεβντέτ πασά*, Αθήνα 2019.

12. Φωτάκος [Φώτιος Χρυσανθόπουλος], *Απομνημονεύματα περί της Ελληνικής Επανάστασως*, τ. 1-2, επιμ. Θάνος Βαγενάς κ.ά., Αθήνα 1955, τ. 2, σ. 326-327 [1η έκδ.: 1858]. Για τον Αχμέτ πασά Σαλλάμπας και την καταγωγή του από το Ναύπλιο, βλ. Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, *Η οθωμανική διοίκηση στην Ελλάδα. Η περίπτωση της Πελοποννήσου (1715-1821)*, Αθήνα 1996, σ. 105.

και τις αρχές της άνοιξης του 1821 ο Μιρ Γιουσούφ βρισκόταν στο Ναύπλιο, στους οικείους του, από τους οποίους αποχωρίστηκε όταν πλέον μεταφέρθηκε στη Σμύρνη μαζί με τους υπόλοιπους μουσουλμάνους του κάστρου, τον Δεκέμβριο του 1822, μετά τη συμφωνία Ελλήνων και Τούρκων για την παράδοση του κάστρου. Όσο διαρκούσε η πολιορκία ο Μιρ Γιουσούφ κατέγραφε τις εμπειρίες του, το κείμενο ωστόσο καταστράφηκε όταν μπήκαν οι Έλληνες στο κάστρο του Ναυπλίου και, όπως λέει, «τα υπόλοιπα βιβλία μου έπεσαν στα χέρια των καταραμένων και η εν λόγω ιστορία σκίστηκε και έγινε ένα με το χώμα». Ο Μιρ Γιουσούφ έμεινε τεσσερισήμισι μήνες στη Σμύρνη και στη συνέχεια πήγε στην Κωνσταντινούπολη. Εκεί, με την προτροπή ενός συγγενούς του και αξιωματούχου της Υψηλής Πύλης, κατέγραψε ξανά τα όσα έζησε για να μη μείνει «η αλήθεια του γεγονότος κρυμμένη πίσω από το πέπλο της μυστικότητας».¹³

Το κείμενο του Μιρ Γιουσούφ γράφτηκε μετά το 1828 και διακρίνεται από την αμεσότητα της αφήγησης, η οποία συνδυάζεται με το εκλεπτυσμένο ύφος ενός εγγράμματος Οθωμανού αξιωματούχου. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες οθωμανικές αφηγήσεις για την Επανάσταση, ο ίδιος διεκδικεί το προνόμιο της αντικειμενικότητας. Ειδικότερα, ο Μιρ Γιουσούφ αντιδιαστέλλει την καταγραφή των γεγονότων που έζησε ο ίδιος με την εκδοχή των γεγονότων όπως παρατίθεται σε άλλες αφηγήσεις, εννοώντας, χωρίς να τις κατονομάζει, τις ιστορίες των διορισμένων από την Υψηλή Πύλη ιστορικών Σανιζαντέ και Εσάτ¹⁴ οι τελευταίες, κατά τον Γιουσούφ, βασίστηκαν σε αναφορές αξιωματούχων άμεσα εμπλεκόμενων στα γεγονότα, που συχνά αποσκοπούσαν να συγκαλύψουν αδυναμίες και λάθη. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι ο Γιουσούφ Μπέης, όταν ήταν πλέον ασφαλής στην Κωνσταντινούπολη και ξεκίνησε να γράφει για δεύτερη φορά την αφήγησή του, αγνόησε τα έργα τους. Αντιθέτως, σημεία του έργου του Μιρ Γιουσούφ παραπέμπουν στον σύγχρονό του Εσάτ.

13. Yusuf Bey al-Mogavi, φ. 6. Οι παραπομπές βασίζονται στο αντίγραφο της βιβλιοθήκης Beyazid. Σημειώνεται ότι η αρίθμηση των φύλλων έγινε μεταγενέστερα και είναι με αραβικούς αριθμούς.

14. Ziya Yilmazer (επιμ.), *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi. Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle, 1237-1241/1821-1826*, Κωνσταντινούπολη 2000· Ziya Yilmazer (επιμ.), *Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi: Şâni-zâde târihi [Osmanlı tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, Κωνσταντινούπολη 2008. Για την ιστοριογραφία της εποχής του Μαχμούτ Β', βλ. Bekir Kütükoğlu, «Sultan II. Mahmud Devri Osmanlı Tarihçiliği», στο: *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri. 28-30 Haziran 1989*, Κωνσταντινούπολη 1990, σ. 11-19.

Από την άλλη, τα κείμενα του Μιρ Γιουσούφ όσο και του Εσάτ χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές από τον Αχμέτ Τζεβντέτ πασά, ιστορικό και ανώτατο κρατικό αξιωματούχο στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, για τη συγγραφή της ιστορίας της περιόδου της Επανάστασης.¹⁵

Αυτό που διαχωρίζει εν μέρει τις αφηγήσεις των Σανιζαντέ και Εσάτ από την αφήγηση του Μιρ Γιουσούφ είναι το στεγνό, γραφειοκρατικό, λόγιο, διδακτικό και –κυρίως– προσαρμοσμένο στην πολιτική αναγκαιότητα ύφος των επίσημων ιστορικών και, φυσικά, η απουσία του προσωπικού στοιχείου. Η αφήγηση του Μιρ Γιουσούφ μπορεί να θεωρηθεί επίσης λόγια και με διδακτικό τόνο, η αμεσότητα όμως των εμπειριών του, και μάλιστα υπό ασφυκτικές συνθήκες –το Ναύπλιο πολιορκούνταν στενά από τους Έλληνες–, είχε ως αποτέλεσμα ορισμένα σημεία του κείμενου του να ξεχειλίζουν από συναίσθημα. Το πιο χαρακτηριστικό βρίσκεται στην αρχή της αφήγησης, όταν περιγράφει τον πόνο του αποχωρισμού από τους συγγενείς και την οδύνη που του προκάλεσε η εμπειρία του:

Επειδή μέχρι και αυτή τη στιγμή ο ταπεινός καίγομαι όλο φωτιά και βασανίζομαι με όλες τις αναμνήσεις και τις λεπτομέρειες από τα προηγούμενα γεγονότα στα οποία υπήρξα μάρτυρας, τον αποχωρισμό και τον πόνο των συγγενών και των οικείων, τα βάσανα και τις δυσκολίες που τράβηξα, την καταπίεση και τις λοιδορίες της τυραννικής μοίρας, ζήτησα από τη γενναιόδωρη εξοχότητά του να με απαλλάξει [από το καθήκον της συγγραφής].¹⁶

15. Το έργο του Τζεβντέτ εκδόθηκε το 1893 (Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet: tertib-i cedit*, τ. 1-12, Κωνσταντινούπολη 1309 Εγίρας [=1893]), ενώ πρόσφατα κυκλοφόρησε μια απλουστευμένη απόδοση στα τουρκικά: Mustafa Güçlükol – Bilge Bozkurt (επιμ.), *Ahmet Cevdet Paşa: Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, τ. 1-2, Κωνσταντινούπολη 2011. Για τον Τζεβντέτ και την ιδεολογία του, πβ. Christoph K. Neumann, *Das indirekte Argument: Ein Plädoyer für die Tanzimat vermittelt der Historie; die geschichtliche Bedeutung von Ahmed Cevdet Paşas Ta'rih*, Μύνστερ – Αμβούργο 1994· ο ίδιος, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı*, μτφρ. Meltem Arun, Κωνσταντινούπολη 2000· ο ίδιος, «Whom did Ahmet Cevdet Represent», στο: Elisabeth Özdalga (επιμ.), *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, Άμπινγκτον – Νέα Υόρκη 2005, σ. 117-134. Βλ. και Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης κατά τους Τούρκους ιστοριογράφους εν αντιπαραβολή προς τους Έλληνες ιστορικούς*, Αθήνα 1960 (επανέκδ.: Αθήνα 2003)· Πάννης Βισκαδούρος, «Οθωμανική Αυτοκρατορία και Ελληνική Επανάσταση: ιστοριογραφικά ζητήματα», μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2010.

16. Yusuf Bey al-Moravi, φ. 6.

Ο συναισθηματικός τόνος επανέρχεται, μετριασμένος αυτή τη φορά, όταν περιγράφει την πείνα που επικρατούσε εντός του κάστρου του Ναυπλίου, την απελπισία των πολιορκημένων που σιτίζονταν με χόρτα, τους ανθρώπους που έπεφταν νεκροί στους δρόμους· αναφέρει χαρακτηριστικά: «εξαιτίας της παράτασης της πολιορκίας δεν έχω μυαλό, λεπτό προς λεπτό ο θάνατος είναι μπροστά στα μάτια μου».¹⁷ Τον τόνο αυτό συναντάμε και όταν εκφράζει τον θυμό του εναντίον του ανθρώπου που θεώρησε υπεύθυνο για την κατάσταση, του καϊμακάμη Σαλίχ Αγά:

Ωστόσο, ο εν λόγω αγάς δεν έδωσε σημασία στα λόγια τους, επειδή είχε μολυνθεί από υπεροψία και δεν είχε δύναμη ή ζήλο για να ασχοληθεί με τη διοίκηση των υποθέσεων του τόπου. Λόγω της έλλειψης οξυδέρκειας και της αδιαφορίας του, πάνω από πενήντα χιλιάδες μουσουλμάνοι, γέροι και νέοι, άντρες και γυναίκες, έπεσαν στα χέρια των απίστων στην Τριπολιτά και έχασαν την τιμή τους, μεγάλοι και μικροί· αυτό είναι προφανές και γνωστό.¹⁸

Η άσκηση κριτικής εις βάρος άλλων αξιωματούχων δεν αποτελεί γνώρισμα μόνο της μαρτυρίας του Μιρ Γιουσούφ, καθώς απαντά και σε άλλα κείμενα. Σε συνδυασμό όμως με το προσωπικό ύφος που ο συγγραφέας αφήνει να διαφανεί όταν μιλά για τις απώλειες και τη γενικότερη θλίψη που δεν τον αφήνουν, όπως λέει, να ησυχάσει, η κριτική εις βάρος του Σαλίχ Αγά αλλά και των Ελλήνων εκπροσώπων με τους οποίους έρχεται σε επαφή στο Ναύπλιο κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, εκφράζει την ατομική του αντίθεση απέναντι σε πρόσωπα και των δύο στρατοπέδων. Τους Έλληνες επαναστάτες τους αντιμετωπίζει με την υπεροψία του αξιωματούχου μιας αυτοκρατορίας που αντιμετωπίζει έναν όχλο. Και σημειώνει ότι τους Έλληνες οπλαρχηγούς τους διακρίνει το ήθος των ληστών, η ανικανότητα επιβολής της πειθαρχίας στους δικούς τους στρατιώτες, η μη τήρηση των συμφωνιών (προφανώς εννοώντας την περίπτωση της Μονεμβασιάς και του Ναβαρίνου), αλλά και η αχαριστία, αναφερόμενος ειδικά στους Υδραίους, οι οποίοι κατά τον Γιουσούφ δεν θα έπρεπε να συμμετέχουν στην Επανάσταση λόγω των προνομίων που τους είχε παράσχει το κράτος.

Η όλη θεώρηση της Επανάστασης από τον Μιρ Γιουσούφ γίνεται με όρους

17. Yusuf Bey al-Moravi, φ. 31.

18. Yusuf Bey al-Moravi, φ. 7. Πβ. Alexander, «Yusuf bey al-Moravi» (σημ. 7), σ. 142-145.

πολιτικούς και θρησκευτικούς: ο συγγραφέας ταλαντεύεται μεταξύ αφενός της συνειδητοποίησης ότι το ρωμαίικο μιλέτι αργά ή γρήγορα θα επιζητούσε την ανεξαρτησία του, «διότι η ανθρώπινη φύση και όλα τα διαφορετικά έθνη υπόκεινται στη δίψα για ανεξαρτησία, και μόνο εξ ανάγκης προσποιούνται ότι συναινούν και δέχονται τη δουλεία και την υποταγή»,¹⁹ και αφετέρου της θρησκευτικής αντιμετώπισης της Επανάστασης, όπου οι εξεγερμένοι είναι πάνω απ' όλα άπιστοι, οι οποίοι τρέφουν θρησκευτική έχθρα εναντίον των Οθωμανών. Η πολιτική αντιμετώπιση οφείλεται στο ότι ο συγγραφέας γράφει το κείμενο όταν πλέον η ίδρυση του ελληνικού κράτους ήταν θέμα χρόνου, αν δεν είχε ήδη συμβεί, και κρίνοντας εκ των υστέρων την πορεία των γεγονότων, αρχίζοντας από τα Ορλωφικά.

Απομένει ένα ερώτημα: γιατί ο Μιρ Γιουσούφ κατέγραψε τις εμπειρίες του; Μόνο για να χρησιμεύσει η αφήγησή του ως παράδειγμα του τι δεν πρέπει να γίνεται σε ανάλογες περιστάσεις; Ένα περιστατικό που περιγράφει ο ίδιος μας οδηγεί σε κάποιες υποθέσεις: όσο διαρκούσε η πολιορκία του Ναυπλίου και πριν από την κατάληξη σε συμφωνία με τους Έλληνες (18 Ιουνίου 1822), που τελικά δεν εφαρμόστηκε, ο συγγραφέας κατηγορήθηκε από τους Οθωμανούς του κάστρου ως ύποπτος για την αυτομόληση στις τάξεις των επαναστατών ενός καβάση (αγγελιαφόρου), που βρισκόταν στην ακολουθία του, μαζί με τον γιατρό του στρατοπέδου. Το αποτέλεσμα ήταν να ζητήσουν να αποσυρθεί από τις διαπραγματεύσεις με τους Έλληνες, στις οποίες μετείχε λόγω του αξιώματός του και των σχέσεων του με την ελληνική πλευρά, και να τεθεί σε κατ' οίκον περιορισμό. Η απομάκρυνσή του αυτή τελικά δεν διήρκεσε πολύ, καθώς τα προβλήματα που ανέκυψαν κατά τις διαπραγματεύσεις επέβαλαν στους ομοθρήσκους του να απαιτήσουν από τον φρούραρχο του Ναυπλίου να επαναφέρει τον Γιουσούφ στην ομάδα των συζητήσεων.

Η εικόνα που δίνει ο ίδιος ο Μιρ Γιουσούφ συμπληρώνεται πάλι με την αφήγηση του Φωτάκου, ο οποίος αναφέρει ότι οι Τούρκοι αντιπαθούσαν τον Γιουσούφ Μπέη και τον αποκαλούσαν υποτιμητικά «Ρωμιό», λόγω της εκ μητρός καταγωγής του και προφανώς των σχέσεών του με αυτούς.²⁰ Παράλληλα, ο Έλληνας οπλαρχηγός επιβεβαιώνει τις κακές σχέσεις μεταξύ του Γιουσούφ

19. Yusuf Bey al-Moravi, φ. 7. Για τις συζητήσεις του Μιρ Γιουσούφ με Έλληνες επαναστάτες, βλ. Laiou, «The Greek Revolution in the Morea» (σημ. 7).

20. Φωτάκος, *Απομνημονεύματα* (σημ. 12), τ. 2, σ. 326-327.

και του Αλή πασά, φρούραρχου του Ναυπλίου, τον οποίο ο πρώτος φέρεται να έχει χαρακτηρίσει στον Φωτάκο –μετά την παράδοση του κάστρου– ως «χριστιανομάχο και κακό άνθρωπο». Επιστρέφοντας στην αφήγηση του Μιρ Πουσουφ, ο ίδιος εμφανίζεται να είχε αποσειεί από πάνω του κάθε υπόνοια και να συμμετέχει εκ νέου στις διαπραγματεύσεις χωρίς να το θέλει και υποκύπτοντας στην πίεση των ομοθρήσκων του:

Όσο και να τους εξήγησα την ουσία της υπόθεσης, δεν συγκινήθηκαν. Ικέτευαν να πάω στον χώρο των συγκεντρώσεων και, επειδή ήταν φανερό ότι θα με μετέφεραν και διά της βίας, αναγκαστικά αποφάσισα να παρουσιαστώ στον πασά διοικητή.²¹

Με βάση τα παραπάνω, πιθανό κίνητρο για την καταγραφή των εμπειριών του δεν ήταν μόνο η συνειδητοποίηση εκ μέρους του της διδακτικής αξίας που θα είχε αυτή για τις επόμενες γενιές Οθωμανών αξιωματούχων, αλλά και η εσωτερική αγωνία του να απαλλαγεί από το βάρος της ρωμαϊκής εκ μητρός καταγωγής του και των υπονοιών για κρυφές συνομιλίες με τους Έλληνες. Η καταγραφή αυτή επομένως είχε διττή στόχευση: τη διδαχή του κοινού και τη δικαίωση του συγγραφέα.

Το απομνημόνευμα του Καμπουτλή Βασφή Εφέντη

Αν για τον Μιρ Πουσουφ ξέρουμε λίγα πράγματα, οι γνώσεις μας για τον Καμπουτλή Βασφή Εφέντη βασίζονται αποκλειστικά στις πληροφορίες που δίνει ο ίδιος. Όπως φαίνεται, γεννήθηκε γύρω στο 1791-1792 σε ένα χωριό κοντά στο Τοκάτ της κεντρικής Μικρασίας. Ο πατέρας του ήταν επαγγελματίας στρατιώτης, μισθοφόρος όπως θα λέγαμε σήμερα, και ο γιος του ξεκίνησε να τον συνοδεύει μόλις οχτώ χρονών, το 1801-1802, σε μια σειρά μάχες στα ρωσοοθωμανικά σύνορα. Είκοσι χρόνια αργότερα, χωρίς όπως φαίνεται να έχει πάψει καθόλου να συμμετέχει σε μάχες, ακολούθησε τα οθωμανικά στρατεύματα του Χουρσίτ πασά στην εκστρατεία κατά του Αλή πασά και κατόπιν εναντίον των εξεγερμένων Ελλήνων. Συμμετείχε στις μάχες της Ρούμελης και στην εκστρατεία του Δράμαλη, ενώ κατόπιν πέρασε στην Εύβοια. Το κείμενό του σταματάει γύρω στο 1825, μπορούμε όμως να φανταστούμε ότι πολέμησε

21. Yusuf Bey al-Moravi, φ. 31.

μέχρι το τέλος της Επανάστασης, μιας και δηλώνει ότι θα περιγράψει μάχες μέχρι το 1832-1833.²²

Το κείμενο του Βασφή Εφέντη, σε αντίθεση με εκείνο του Γιουσούφ, είναι εξ αρχής μια προσπάθεια αυτοβιογραφίας, και όχι μια ιστορική πραγματεία με αυτοβιογραφικά στοιχεία. Ο χαρακτήρας αυτός δηλώνεται ρητά από τον συγγραφέα στην αρχή του κειμένου:

Ακούστε τώρα τι είδα και πού γύρισα εδώ και είκοσι πέντε χρόνια στην ξενιτιά, εγώ ο φτωχός δούλος Μουσταφά Βασφή Εφέντη Ακνταγμαντενί Καμπουτλή, από το έτος 1216: τις χώρες και τους τόπους και τις μάχες, τους θανάτους, την κατάσταση του κόσμου και το πεπρωμένο του ανθρώπου, τη λειτουργία της τύχης και τους καρπούς του κόσμου και τους ανθρώπους που ανησυχούν για τα εγκόσμια. Τι συμβαίνει σε έναν άνθρωπο, τι βλέπει, τι τραβάει, θα διηγηθώ έναν έναν τους τόπους και τα μέρη που γύρισα από το 1216 μέχρι το 1248 [...]. Αγαπητοί, ακούστε τώρα την ιστορία όσων πέρασα, τα παράπονά μου από τις όμορφες, το βογκητό μου από τα χτυπήματα των εχθρών. Και το 1216, όντας οχτώ χρονών, βγήκα στην ξενιτιά. Πρώτα από το χωριό Καμπούτ έφτασα στο Σουλουσαράι, που απέχει έξι ώρες.²³

Η αφήγηση συνεχίζεται με τον ίδιο τρόπο, με συνοπτικές περιγραφές διαφόρων κωμοπόλεων, χωριών και αγροκτημάτων, διανθισμένες με ευτράπελες ή μυθικές ιστορίες, αλλά και πολύ συχνά με μια ιδιότυπη εικονογράφηση, η οποία φαίνεται να έγινε από τον ίδιο τον Βασφή ταυτόχρονα με το γράψιμο του κειμένου. Ο αυτοβιογραφικός χαρακτήρας φαίνεται και όταν τελειώνει το πρώτο μέρος, στο οποίο εξιστορούνται οι μάχες στην Ανατολή, με τρόπο που δείχνει ότι ο αφηγητής ενδιαφέρεται όχι για ένα χρονικό των πολέμων αλλά για την περιγραφή όσων εκστρατειών έζησε ο ίδιος και της συμμετοχής του σε αυτές:

Η εκστρατεία του Καρς τέλειωσε εδώ. Οι εκστρατείες του Καρς, του Ερζερούμ, του Βαν, του Αχισκά και του Ατζαρά είχαν τώρα όλες ολοκληρωθεί. Μόνο η πλευ-

22. Το κείμενο έχει αναλυθεί από πολλές πλευρές, τόσο από τους δύο εκδότες του όσο και από τον Esmer, «The Confessions of an Ottoman "Irregular"» (σημ. 8).

23. Κοçyiğit, σ. 63, 68· Schmidt, σ. 184-185 (ο Schmidt παραλείπει ένα τμήμα). Ανάμεσα στα δύο αποσπάσματα παρεμβάλλεται ένα εκτενές εγκώμιο του Προφήτη, που έχει αντιγραφεί από μυστικιστικό έργο του 15ου αιώνα. Τα έτη Εγίρας που αναφέρονται αντιστοιχούν στα χριστιανικά έτη 1801/2 και 1832/33 αντίστοιχα.

ρά της Ρούμελης είχε μείνει. Θεού θέλοντος, θα αφηγηθούμε και την εκστρατεία της Ρούμελης με λεπτομέρεια.²⁴

Για μεγάλο διάστημα η αφήγηση γίνεται σε πρώτο πληθυντικό πρόσωπο, καθώς ο Βασφή συνοδεύει ουσιαστικά τον πολεμιστή πατέρα του. Σποραδικές αναφορές σε πρώτο πρόσωπο είναι ελάχιστες.²⁵ Από τη στιγμή όμως που ο Βασφή χωρίζεται με τον πατέρα του, αρχίζει αμέσως να έχει πολύ πιο ενεργή παρουσία στο κείμενο. Ευθύς αμέσως, για παράδειγμα, πέφτει σε μια ενέδρα έξω από το Καρπενήσι, την οποία περιγράφει με ζωντάνια:

Ο φίλος μου ο Αλβανός φώναξε: «Μωρέ σύντροφε! Οι άπιστοι σ' έπιασαν». Κοίταξα πίσω μου, οι φίλοι μου είχαν φύγει. Κοίταξα γύρω μου, και οι άπιστοι με είχαν περικυκλώσει. Φώναξα «Ω, Θεέ μου, που κρύβεις τα ελαττώματα των ανθρώπων!» και έκρυψα το πρόσωπό μου με το χέρι μου. Καθώς προσπαθούσα να ξεφύγω, οι άπιστοι μου φώναζαν: «Ε, Τούρκο [ya Turko], παραδώσου, μη φοβάσαι!». Αλλά μάταια. Με πυροβολούσαν από μπροστά και από πίσω. Εμπιστεύτηκα τον εαυτό μου στον Θεό, σπιρουνίσα το άλογό μου και έφτασα στους φίλους μου.²⁶

Από κει και πέρα, η αφήγηση γίνεται πολύ πιο προσωποκεντρική. Οι μάχες διανθίζονται με πολυάριθμα επεισόδια προσωπικού ηρωισμού ή και λεηλασιών, καθώς ο Βασφή σε κάθε ευκαιρία αιχμαλωτίζει χωρικούς, και ιδίως κορίτσια²⁷ σε μια περίπτωση μάλιστα συλλαμβάνει έναν χωρικό στην Εύβοια και τον σφάζει με το σπαθί του.²⁸ Με λεπτομέρειες περιγράφει και τη συμμετοχή του στις μάχες, συχνά μάλιστα δίχως να διστάζει να παρουσιάσει τον εαυτό του, χωρίς ηρωικό χρώμα, να γλιτώνει τον θάνατο χάρη στην έγκαιρη επέμ-

24. Κοçyiğit, σ. 94· Schmidt, σ. 207.

25. Για παράδειγμα: «Καθώς περνούσαμε το ποτάμι, έπεσε στα χέρια μου ένα τουφέκι και ένας τορβάς [...]. Στη Νικομήδεια υπήρχε ένας καφετζής ονόματι Φελάκ. Μπήκα στο μαγαζί του, άνοιξα τον τορβά και βρήκα ότι περιείχε είκοσι πουγκιά νομίσματα [...]. Όταν ήρθε ο πασάς, βγήκε ο τελάλης. Είπα ότι ήταν αμαρτία να κρατήσω τα λεφτά, βρήκα τον ιδιοκτήτη, τα μέτρησα και του τα έδωσα. Αυτός μου έδωσε πενήντα γρόσια»· βλ. Κοçyiğit, σ. 97-98· Schmidt, σ. 209-210.

26. Κοçyiğit, σ. 111-112· Schmidt, σ. 221.

27. Για παράδειγμα, Κοçyiğit, σ. 149, 160, 199 κ.α.· Schmidt, σ. 249, 257, 283 κ.α.

28. «Αυτός ήταν ο πρώτος άπιστος που σκότωσα. Δεν είχα σκοτώσει άπιστους μέχρι τότε. Σκότωσα αυτόν τον άπιστο και του πήρα το κεφάλι»· βλ. Κοçyiğit, σ. 161· Schmidt, σ. 257-258.

βαση κάποιου συστρατιώτη του.²⁹ κάποτε, σπάνια, και χάρη σε υπερφυσικές επεμβάσεις.³⁰ Παρά την έμφαση στα πολεμικά κατορθώματα και τη σχεδόν απανθρωποποιημένη εικόνα του αντιπάλου, δεν λείπουν τα έντονα συναισθήματα. Ο φόβος, βέβαια, είναι πανταχού παρών, υπάρχει όμως ενίοτε και ένα πιο ανθρώπινο στοιχείο, όπως για παράδειγμα όταν ο Βασφή ξανασυναντά τον πατέρα του, βαριά λαβωμένο στο κεφάλι, μετά τη μάχη στα Δερβενάκια:

Σ' αυτή την κατάσταση βρήκα τον πατέρα μου, μισοπεθαμένο και αναίσθητο. Τον είδα και θρήνησα και ξέσπασα σε κλάματα. Ύστερα από λίγο ο πατέρας μου βρήκε τις αισθήσεις του και είπε: «Μουσταφά, γιε μου, πού είμαστε; Τι μέρος είναι τούτο; Περάσαμε το δερβένι του Μοριά; Πε μου, γιατί κλαις; Δόξα τω Θεώ, περάσαμε το δερβένι του Μοριά, ήρθαμε εδώ και είμαστε ασφαλείς. Γιατί κλαις; Είμαι καλά» – και έτσι με παρηγόρησε λίγο.³¹

Ο ηρωισμός που προβάλλει ο Βασφή, εξάλλου, δεν είναι ο ρομαντικός, ιδεαλιστικός ηρωισμός που θα εξυμνούσε τόσο η ελληνική όσο και η οθωμανική λογοτεχνία το αμέσως επόμενο διάστημα. Είναι μια κουλτούρα βίας αλλά και ρεαλισμού, όπου κίνητρο δεν είναι τόσο η απέχθεια προς τους «απίστους» όσο η προβολή του προσωπικού γοήτρου, αλλά και η απόκτηση όσο το δυνατόν περισσότερων λαφύρων.³² Χαρακτηριστικά, σε κάποιες μάχες στα βουνά της

29. Βλ. π.χ. Κοçyigit, σ. 119· Schmidt, σ. 227.

30. «Φώναξα “Αλλάχ!”, τράβηξα τα γκέμια και πήρα την απόφαση να ορμήσω στους απίστους. Ο πατέρας μου ήταν σημαιοφόρος και εγώ ήμουν δίπλα του, κάτω από το λάβαρο. Ο πατέρας μου είπε: “Γιε μου, αυτός δεν είναι πόλεμος βασιλιάδων” [bu çeng kiral çengi değil]. Οι άπιστοι αυτοί πλησιάζουν με ενέδρες· δεν έχεις ξαναδεί τέτοιο πόλεμο” – και μου έδωσε διάφορες συμβουλές. Δεν είχα όμως πια υπομονή· φωνάζοντας “Αλλάχ!” άφησα το αλόγο μου να τρέξει και επιτέθηκα στους απίστους [...]. Είδα έναν ασπρογένη γέρο δερβίση να καλπάζει πίσω μου. Τον κοίταξα: τα γένια του ήταν άσπρα και χωρίζονταν στα δύο κάτω από το πιγούνι του. Κρατούσε ένα εγχειρίδιο και καβαλούσε ένα άσπρο άλογο [...]. “Γιε μου, έλα πίσω μου, μη φοβάσαι”, είπε [...]. Κάλπασα αμέσως δίπλα του. Την επόμενη στιγμή είχε εξαφανιστεί»· βλ. Κοçyigit, σ. 118· Schmidt, σ. 226 (ο Κοçyigit διαβάζει τη φράση στις αγκύλες, kiral çengi değil, «δεν είναι πόλεμος με κανόνες»).

31. Κοçyigit, σ. 136-137· Schmidt, σ. 240-241. Άλλο ένα αξιοσημείωτο χωρίο είναι η ονειροπόληση του αφηγητή, όταν έχει την ευκαιρία να μπει σε ένα αυστριακό πλοίο: «Μπήκαμε και ρίξαμε μια ματιά [με την ιδέα ότι] ίσως κάποτε θα αναχωρούσαμε μ' αυτό το καράβι, θα διασχίζαμε τις θάλασσες, θα βλέπαμε τα θαλάσσια ζώα, πολλά νησιά και χώρες»· βλ. Κοçyigit, σ. 196· Schmidt, σ. 281.

32. Βλ. τη σχετική ανάλυση στον Esmer, «The Confessions of an Ottoman “Irregular”»

Κύμης και της Καρύστου οι άτακτοι ανταγωνίζονται τους γενίτσαρους και, όπως σημειώνει ο Βασφή ο οποίος ανήκε στους πρώτους (αν και πουθενά στο κείμενο δεν φαίνεται να αμφισβητεί τη στρατιωτική υπεροχή των δευτέρων), κάποιοι γενίτσαροι τους κατηγορούν ότι φοβούνται τους άπιστους και ότι δεν θα πρέπει να τρώνε το ψωμί του σουλτάνου. Ο αρχηγός των ατάκτων εξοργίζεται: «Γενίτσαροι, εγώ πολέμησα σ' αυτή τη χώρα τρία χρόνια ενάντια στους άπιστους και κανείς ποτέ δεν μου είπε τέτοιο πράγμα. Τώρα που το είπατε, για να δούμε ποιος θα το βάλει στα πόδια». ³³ Ο ίδιος ο Βασφή, πάντως, δεν αποφεύγει να εκφράσει τον φόβο του. ³⁴ Ενδεικτικό είναι το σημείο όπου, αποθαρρημένος από τις δυσκολίες μετά τα Δερβενάκια και ενώ ο στρατός βρίσκεται στην Κόρινθο, ο αφηγητής ζητά από τον Δράμαλη Μαχμούτ πασά (αυτοπροσώπως!) να φύγει στην Εύβοια, την οποία προφανώς θεωρούσε ευκολότερο πεδίο:

Ο Μαχμούτ πασάς απάντησε: «Γιε μου, τώρα υπάρχουν πολλοί τραυματίες στον στρατό μας. Όλοι οι στρατιώτες ζητούν άδεια [να φύγουν]. Μείνε σε αυτό το κάστρο, και άσε να δούμε πώς θα είναι τα πράγματα σε λίγες μέρες». Είπα τα νέα στον πατέρα μου. Μου είπε: «Γιε μου, αφού έτσι είπε ο πασάς, θα πρέπει να μείνουμε σ' αυτό το κάστρο». Είπα: «Πατέρα, κοίτα, τι θα απογίνουν όσοι στρατιώτες μείνουν στο κάστρο; Δεν υπάρχουν προμήθειες. Δεν θα έρθουν ενισχύσεις. Πώς μπορούμε να μείνουμε; Έλα, πατέρα, ας μπούμε σ' ένα καράβι να πάμε στο κάστρο της Χαλκίδας, το κάστρο όπου είναι ο Τσιρκατζή Αλή πασάς». ³⁵

(σημ. 8), ιδίως σ. 324-328. Χρήσιμη είναι η σύγκριση με την αντίστοιχη νοοτροπία προεπαναστατικών ελληνικών μισθοφορικών σωμάτων στην υπηρεσία ευρωπαϊκών Δυνάμεων· βλ. Φοίβος Οικονόμου, *Έλληνες μισθοφόροι στην υπηρεσία της επαναστατικής Γαλλίας (1789-1815)*, Θεσσαλονίκη 2016, ιδίως σ. 290-293.

33. Κοσυγίτ, σ. 152-153· Schmidt, σ. 251. Για τον ανταγωνισμό με τους γενίτσαρους, βλ. και Κοσυγίτ, σ. 202· Schmidt, σ. 285· πβ. Esmer, «The Confessions of an Ottoman "Irregular"» (σημ. 8), σ. 335-337.

34. «Στη μέση της νύχτας ανέβηκα και κοίταξα τους στρατιώτες που είχαν σκοπιά στη στέγη του μοναστηριού [κάπου στα βουνά της Αταλάντης]. Όλοι κοιμόντουσαν. Δεν είπα τίποτα και κοίταξα κάτω: φώτα έκαιγαν σαν άστρα στα χωριά σε ολόκληρη την πεδιάδα. Το είδα και μου έφυγε το μυαλό. Κατέβηκα και το είπα στον Ντελή Μεχμέτ, ο οποίος κοιμόταν. Όταν του είπα τα νέα σηκώθηκε, με κοίταξε στο πρόσωπο και είπε: "Νόμιζα ότι ήσουν γενναίος άντρας, αλλά φαίνεται να μην έχεις καθόλου κότσια! Αν φοβάσαι τόσο τα φώτα των άπιστων στον κάμπο, πώς θα πολεμήσεις αύριο;"»· βλ. Κοσυγίτ, σ. 187· Schmidt, σ. 275.

35. Κοσυγίτ, σ. 140· Schmidt, σ. 242-243. Στη μετάφραση του Schmidt, ο πατέρας του

Πέρα τώρα από το προσωπικό επίπεδο, μπορούμε να κάνουμε ορισμένες επισημάνσεις σχετικά με την απόδοση των γεγονότων από τον Βασφή. Μια πρώτη παρατήρηση είναι ότι το πρώτο μέρος της αφήγησης, το οποίο αφορά τις μάχες στο Κουρδιστάν και τον Καύκασο, είναι αρκετά πιο «αντικειμενικό» όσον αφορά τις περιγραφές των ηττών του οθωμανικού στρατού, όπως για παράδειγμα από τους Ρώσους κοντά στο Καρς.³⁶ Στο δεύτερο μέρος, όπου ο Βασφή συμμετέχει στις προσπάθειες καταστολής της Ελληνικής Επανάστασης, η αφήγηση γίνεται πολύ πιο αναλυτική και οι ήττες παρουσιάζονται με σαφώς πιο αμφίσημο τρόπο. Η μεταβολή αυτή πιθανόν να έχει να κάνει απλώς με την πιο ενεργή συμμετοχή του Βασφή στις μάχες. Στις εκστρατείες εναντίον των Ρώσων, ο αφηγητής ήταν ακόμα παιδί· όταν ξέσπασε η Επανάσταση πρέπει να ήταν πια είκοσι οχτώ χρονών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, κάποιες μάχες που ίσως είναι η μάχη της Αλαμάνας και η επίθεση στο Χάνι της Γραβιάς (δεν είναι εύκολο να γίνει με σιγουριά η ταύτιση):

Είδαμε τον πύργο στο δάσος, στήσαμε τα στρατεύματα και επιτεθήκαμε. Κάποιοι από μας έπεσαν μάρτυρες, δεν υπάρχει γλιτωμός ενάντια σε αυτό. Οι άπιστοι δεν είχαν κανόνια. Εμείς είχαμε κανόνια των πέντε οκάδων [...] ρίχναμε μέχρι το βράδυ. Ο πύργος κάπως γκρεμίστηκε σε μία πλευρά. Οι άπιστοι φοβήθηκαν και έφυγαν [...]. Οι άπιστοι έφυγαν και έφραξαν ένα άσχημο μέρος προς τα Άγραφα [Ağafa] [...]. Το ιππικό δεν μπορούσε να δράσει σ' εκείνα τα βουνά, και πεζικό δεν είχαμε. Πέρασαν τον δρόμο ο ένας [ιππέας] μετά τον άλλο, και εκεί όλοι ξεκαβαλίκεψαν και άρχισαν να πολεμάνε κάτω από τα δέντρα. Οι άπιστοι μας σκόρπισαν. Πολλοί έπεσαν μάρτυρες.³⁷

Με ρεαλιστικό τόνο, ο Βασφή περιγράφει την απελπιστική θέση των Οθωμανών κατά την πολιορκία της Υπάτης, τον Απρίλιο του 1822: «Ακούστε τώ-

αφηγητή λέει «αφού ο πασάς έχασε τόσο πολλά», ωστόσο ακολούθησα το κείμενο όπως το μεταγράφει ο Κοçyigit. Αντίστοιχα, αργότερα ο Βασφή προσπαθεί να πείσει τον πατέρα του να φύγουν, αφού έχουν μαζέψει αρκετή λεία· βλ. Κοçyigit, σ. 166-167· Schmidt, σ. 261-262.

36. «Οι Μοσχοβίτες γύρισαν τα κανόνια τους και άρχισαν να μας πυροβολούν. Εναντίον μας κινήθηκε και το έφιππο πυροβολικό τους. Όταν το είδαμε, στρέψαμε τα κεφάλια των αλόγων μας και καλπάσαμε εναντίον τους. Τα κανόνια των απίστων, ωστόσο, μας θέρισαν. Στο τέλος δεν μπορέσαμε να κρατήσουμε τις θέσεις μας εναντίον των απίστων και το βάλαμε στα πόδια. Το έφιππο πυροβολικό μάς ακολούθησε και μας διέλυσε. Φύγαμε όσο πιο γρήγορα γινόταν και κανείς μας δεν έμεινε πίσω»· βλ. Κοçyigit, σ. 89· Schmidt, σ. 203.

37. Κοçyigit, σ. 110-111· Schmidt, σ. 220.

ρα τι καταστροφή έγινε».³⁸ Παρομοίως περιγράφεται, αργότερα, η ήττα στα Δερβενάκια:

Ακριβώς δύο ώρες πριν τη δύση οι άπιστοι είχαν τραπεί σε φυγή προς τα στρατεύματά μας στη δεξιά μεριά, πέρασαν μέσα από τη φωτιά της κόλασης και έφυγαν [...]. Ενώ [οι δικοί μας] πέρναγαν το δερβένι για μια μέρα και μια νύχτα, οι άπιστοι πληροφορήθηκαν την κατάσταση. Οι άπιστοι που είχαν διαφύγει τώρα επέστρεψαν, πήραν το δερβένι, επάνδρωσαν ξανά τα μετερίζια τους και άρχισαν να πολεμούν. Κανένας από το στράτευμα της Σεβάστειας, τους άλλους στρατιώτες ή οποιοσδήποτε είχε μείνει πίσω στις πλαγιές δεν πέρασε αβλαβής. Οι άπιστοι πήραν τις προμήθειές τους, τις σκηνές, τα όπλα και τα πυρομαχικά τους, τα πάντα, και τα κατέσχεσαν. Έτσι όπως οι άπιστοι είχαν οχυρωθεί στο δερβένι, είχαμε αποκοπεί από την οπισθοφυλακή. Φτάσαμε στον κάμπο της Κορίνθου και στρατοπεδεύσαμε. Από τον στρατό μας των πενήντα πέντε χιλιάδων, μόνο κάπου τριάντα χιλιάδες στρατιώτες είχαν μείνει.³⁹

Τέλος, πουθενά στο κείμενο δεν βλέπουμε ο Βασφή να προσπαθεί να καταλάβει το ευρύτερο πλαίσιο ή να αιτιολογήσει τις κινήσεις στις οποίες συμμετέχει. Τα στρατεύματα διατάσσονται να κινηθούν προς τα Γιάννινα γιατί «έφτασε ένα φιρμάνι από την Κωνσταντινούπολη προς τον Χατζή Σουλεϊμάν πασά [με ένα φιρμάνι από την Κωνσταντινούπολη προς τον Χατζή Σουλεϊμάν πασά] [με διαταγές να κινηθεί] προς τα Γιάννινα: γινόταν μια εκστρατεία εναντίον του Τεπελενλή Αλή πασά».⁴⁰ Παρομοίως ξεκινά η εκστρατεία της Πελοποννήσου:

Ενώ έτσι έκοβαν το κεφάλι αυτού του Αλή πασά, οι άπιστοι του Μοριά είχαν ξεσηκωθεί. Στη συνέχεια ο Χουρσίτ πασάς δήμεισε την παρουσία του Αλή πασά στα Γιάννινα, έκανε διοικητή τον Δράμαλη Μαχμούτ πασά και τον έστειλε στον Μοριά.⁴¹

38. Μόνο μετά την άφιξη ενισχύσεων από το Ζητούνι (σήμ.: Λαμία) παύει η καταστροφική μάχη και ξεκουράζονται οι στρατιώτες: «Έφτασαν περίπου τρεις ώρες μετά το σούρουπο. Αναγνωρίσαμε ο ένας τον άλλο, συναντηθήκαμε, μιλήσαμε, και καθίσαμε στα χαρακώματα. Είχε γίνει τέτοια μάχη, που ακόμα ένιωθες τη μυρωδιά της μπαρούτης, τον φόβο του εχθρού, την αγωνία της πείνας [...]. Ο καθένας μας ξάπλωσε σε μια πλευρά σα να είχαμε μεθύσει, ακίνητοι»· βλ. Κοçyigit, σ. 121-124· Schmidt, σ. 228-230. Πβ. και Κοçyigit, σ. 190· Schmidt, σ. 277: «Οι άπιστοι μας είχαν στριμώξει άσχημα. Μάταια πολεμούσαμε. Τέλος, γύρω στις έξι η ώρα, σχεδόν λιποθυμήσαμε χωρίς νερό, διψασμένοι, να βρωμάμε μπαρούτι και με φόβο για τον εχθρό, και με τη σκέψη ότι αυτοί οι άπιστοι θα μας έκοβαν το κεφάλι».

39. Κοçyigit, σ. 132-136· Schmidt, σ. 237-240.

40. Κοçyigit, σ. 95· Schmidt, σ. 208.

41. Κοçyigit, σ. 106· Schmidt, σ. 216.

Κατά τα άλλα, όπου παρουσιάζεται για τους επαναστάτες κάποια λεπτομέρεια αφορά αποκλειστικά τη χριστιανική πίστη, την ιδιότητα του απίστου δηλαδή· για παράδειγμα, «απαγγέλλουν το Ευαγγέλιο» στη μάχη και φωνάζουν: «Ω σταυρέ, ω είδωλο!».⁴²

Συμπερασματικά

Παρουσιάσαμε δύο κείμενα γραμμένα από ανθρώπους διαφορετικής κοινωνικής προέλευσης, που βρέθηκαν να μετέχουν από άλλη θέση ο καθένας στην Ελληνική Επανάσταση και όταν απομακρύνθηκαν από το επίκεντρο των γεγονότων αποφάσισαν να αποτυπώσουν τις εμπειρίες τους. Εάν το κείμενο του Μιρ Γιουσούφ είναι ένα *memoir* των εμπειριών με διδακτική στόχευση και επιδίωξη προσωπικής δικαίωσης, το κείμενο του Καμπουτλή φαίνεται να γράφτηκε με την επιδίωξη να μοιραστεί ο συγγραφέας τις εμπειρίες του με τους συγχρόνους του και κυρίως με τους απογόνους του.⁴³ Οι συναισθηματικές εξάρσεις του κειμένου του Μιρ Γιουσούφ λείπουν από αυτό του Καμπουτλή. Άλλωστε, η ιδιότητα του μισθοφόρου που συνεπαγόταν την εξοκείωση με τον θάνατο μετρίαζε τις ξεκάθαρες συναισθηματικές εκδηλώσεις, με εξαίρεση την έκφραση του φόβου.

Σε κάθε περίπτωση, τα δύο αυτά κείμενα, με τις υπόρρητες ή άμεσες εκφράσεις του εσωτερικού κόσμου των συγγραφέων τους, αποτελούν δείγματα της νεωτερικότητας με την οποία η οθωμανική κοινωνία ερχόταν σε επαφή στις αρχές του 19ου αιώνα. Η αξία τους ως ιστορικής πηγής για την Επανάσταση είναι αυτονόητη: γεγονότα, διαβουλεύσεις μεταξύ των Οθωμανών με στόχο τη χάραξη στρατηγικής αλλά και τύποι συμπεριφορών και νοοτροπίες αναδύονται μέσα από τα κείμενα, είτε άμεσα είτε αν τα διαβάσουμε «μέσα από τις γραμμές».

42. Για παράδειγμα, Κοτσίγιτ, σ. 148, 179· Schmidt, σ. 248, 270. Η σύζευξη του σταυρού με το «είδωλο» (ya has ya put) παραπέμπει στην ισλαμική άποψη για τη λατρεία του σταυρού και των εικόνων ως ειδωλολατρία. Μόνο μία φορά υπάρχει λεπτομερέστερη εκτίμηση για έναν Έλληνα οπλαρχηγό, τον Διαμαντή Νικολάου Ολύμπιο: «Ο αρχηγός των απίστων ήταν ένας καπετάνιος ονόματι Γιαμαντής· ήταν [παλιότερα] δούλος του Τεπεντελενλή Αλή πασά. Αυτός ο άπιστος ήταν εξαιρετικά γενναίος και ικανός στη στρατηγική»· βλ. Κοτσίγιτ, σ. 156· Schmidt, σ. 253.

43. Terzioğlu, «Autobiography in Fragments» (σημ. 3), σ. 89.